

до Румунії. Зокрема, там йшлося, що болгарський "кордон покине морський берег поблизу Мангалії, направиться до південних меж Тульчинського санджаку і примкне до Дунаю вище Рассова" [19, с.164]. Отже, по викладенню і формулюванню цих статей видно, що територіальне збільшення Румунії і повернення Південної Бессарабії не було каменем спотикання між Росією і великими державами, оскільки цій проблемі не було присвячено окремої статті. Основне місце в договорі було приділено статусу Сербії, Чорногорії й Болгарії.

В той же час, російський уряд приділяв "бессарабському питанню" особливу увагу. Дотримуючися думки, що відторгнення частини Бессарабії було здійснено Великою Британією й Австрією з метою підриву престижу Росії в очах південного слов'янства, Олександр II вважав вкрай важливим "...знищити це нагадування про нещасні часи". "Повернення цього шматка землі... для Росії є питання її гідності", – повідомляв О.Горчаков М.Ігнат'єву. Хоча з геополітичної, економічної й стратегічної точок зору Росії, доцільніше було б дбати, в даному випадку не про незалежність Сербії, Чорногорії, Румунії й автономію Болгарії, а про повернення усієї Дельти Дунаю й о.Зміїний, якими вона володіла у 1829-1856 рр. Зрозуміло, що Австро-Угорщина, яка прагнула контролювати Дунай, не погодилася б з таким вирішенням "бессарабського питання". Але максимально на свою користь можна було б його вирішити, залишивши Румунії для судноплавства тільки Георгіївське русло.

Проте, Росія піклувалася й про незалежність балканських народів. Так, стаття V договору повністю присвячувалася Румунії. Порта визнавала незалежність Румунії, яка до того ж мала право на винагороду (як воююча сторона), що ставило її практично на один щабель з Росією. Румунські піддані, до укладення безпосереднього договору між Туреччиною і Румунією мали користуватися усіма правами підданих інших європейських держав.

Згідно статей мирного договору, а також додатків до нього Румунія отримувала наступні здобутки:

1. визнання незалежності князівства;
2. переваги на користь румунських підданих в Туреччині;
3. Порта зобов'язувалась до зриття усіх дунайських фортець;
4. турецьким військовим суднам заборонялось з'являтися у водах Румунії;
5. Порта була зобов'язана безпосередньо вести переговори з князівством для укладення договору і для вирішення питання щодо військовополонених;
6. отримувала право вимагати грошову винагороду, розмір і умови якого мади бути визначені угодою між обома сторонами.

Однак Румунія не дуже раділа такому придбанню, оскільки як йшлося вище, вона надавала перевагу грошовій компенсації перед територіальними змінами. В свою чергу, М.Ігнат'єв не дуже зважав на вимоги румунської сторони, виходячи з того, що нещодавній васал

Порти не повинен був так себе поводити по відношенню до свого визволителя – Росії. Стосовно Добруджі М.Ігнат'єв не полишав надії, що російська дипломатія зможе вигідно обміняти її на Південну Бессарабію, залишивши при цьому стратегічно важливу Дельту Дунаю.

28 лютого (11 березня) 1878 р. М.Ігнат'єв відправив Д.Стюарту листа, додавши копію прелімінарного договору [17, с.60-61]. Він прояснює існуючі проблеми між Росією і Румунією. Так, Румунія виходила з війни змієна якісно і кількісно. Навіть ревізія на Берлінському конгресі сан-стефанських положень майже не затркнула Румунію. Але вже в період між цими двома мирними договорами починали збуватися прогнози О.Нелідова, про неохильність Румунії до Росії. Не задовільнивши рішеннями Сан-Стефанського договору, Румунія знов апеллювала до Німеччини й Австро-Угорщини. На цей раз вона була обурена змістом ст.VIII, згідно якої Росія мала право проходження військ через Добруджу для повернення Дунайської армії з Болгарії. Відстояти таке право коштувало царській дипломатії чималих зусиль.

М.Ігнат'єв очікуючи більш вигідних для Росії і південного слов'янства наслідків Сан-Стефанського мирного договору був розчарований тим, що всі завоювання російської армії і дипломатії слід було захищати заново Берлінському конгресі. У зв'язку з цим його колега по дипломатичній службі Ю.Карцов, ставив риторичне запитання, – чому М.Ігнат'єв пішов на укладення Сан-Стефанського мирного договору – "акту, який у кращому випадку, був ударом батога у повітрі" [18, с.10]. Для М.Ігнат'єва, з боку співвітчизників очікувати більш дошкульної оцінки було важко.

Старання Росії змінити геополітичну конфігурацію на Балканах, яка до того ж була визначена наперед будапештською секретною угодою з Австро-Угорщиною в січні 1877 р., показали політичну недалекоглядність горчаковської дипломатії, що було оплачено ціною тисяч життів, виснаженням казни і втратою позицій Росії в цьому регіоні.

1. АЗПР(Архів зовнішньої політики Російської імперії)-Ф.151. – Оп. 482. – Спр.2778. 2. Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. Документы и материалы. – М., 1996. 3. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Т.8 (16) – М., 1995. 4. Восточный вопрос во внешней политике России. – М., 1978. 5. Газенкамф М. Мой дневник на войне 1877-78 годов // Вестник Европы. – 1905. – №2. 6. Газенкамф М. Мой дневник на войне 1877-78 годов // Вестник Европы. – 1905. – №5. 7. ДА РФ (Державний архів Російської Федерації)- Ф.730. – Оп.1. – Спр.1280. 8. ДА РФ – Ф.730. – Оп.1. – Спр.1043. 9. ДА РФ. – Ф.730. – Оп.1. – Спр.1047. 10. ДА РФ – Ф.730. – Оп.1. – Спр.1048. 11. Дневник Д.А.Милютин. Т.2. – М. 1949. 12. Дневник Д.А.Милютин. Т.3. – М. 1950. 13. Игнат'єв Н.П. Сан-Стефано. // Исторический вестник. – 1915. – №2. 14. Игнат'єв Н.П. Сан-Стефано. // Исторический вестник. – 1915. – №4. 15. Игнат'єв Н.П. Сан-Стефано. // Исторический вестник. – 1915. – №6. 16. Игнат'єв Н.П. Сан-Стефано. // Исторический вестник. – 1915. – №7. 17. Игнат'єв Н.П. Сан-Стефано. // Исторический вестник. – 1915. – №10. 18. Карцов Ю.С. За кулисами дипломатии. // Русский старина. – 1908. – Т.135. 19. Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. – М., 1952. 20. Ciachăr N. Marile puteri și România (1856-1947). – Buc., 1996. 21. Lungu C.M. Relațiile Române-Austro-Ungare. – Buc., 2002.

Надійшла до редколегії 15.04.09

I. Моргунова, асп.

ДМИТРО МЕНЬШОВ – РОСІЙСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ІСТОРИК

Стаття присвячена Дмитру Меньшову – батьку Н. Полонської-Василенко. Висвітлено його діяльність в історичних дослідженнях і архівній науці. Розглянуто вплив Дмитра Петровича на дочку у формуванні її світогляду і наукових інтересів.

The article is devoted to D. Menshov – the father of N. Polonska-Vasylenko. His activities there pointed out in historical researches and archive science. The point of Menshov's influence on his daughter in forming her outlook and the scientific interest was observed.

Дмитро Меньшов – батько визначної дослідниці, історика Наталії Полонської-Василенко (1884–1973 рр.). Діяльність Дмитра Петровича як військового історика, археолога і науковця довгий час спеціально не досліджувалася, тому висвітлена у незначній кількості праць.

Окремі згадки про його життя і діяльність містяться у роботах І. Верби, К. Климовеї В. Ульяновського, [1, с. 38-39; 2, с. 234; 9, с. УІІІ, XXІІ].

Д. Меньшов все життя, починаючи із юнацьких років, захоплювався історичною наукою. Він мав дружні відно-

сини з багатьма професорами: М. Довнар-Запольським, Г. Павлуцьким, В. Іконніковим, архівістом І. Каманіним та багатьма іншими. Вони часто збиралися у будинку Меньшових і обговорювали різні історичні питання. Слухати такі дискусії особливо любила Наталія Дмитрівна, яка беручи приклад з батька, також, цікавилась історією та архівною справою. Саме він відіграв головну роль у формуванні її світогляду та наукових інтересів. Все життя Д. Меньшов залишався для Н. Полонської-Василенко найближчим другом та радником.

Воєнний історик, архівіст, він народився 17 листопада 1855 р. у незнатній дворянській родині. Дід та батько Дмитра Петровича були військовими, він також пішов цією стежкою, і зробив досить вдало кар'єру, дослужився до звання генерал-лейтенанта.

Закінчив Першу московську військову гімназію, Третє військове Олександрівське училище, і мріяв вступити до Артилерійської Академії: то була його мрія з перших років офіцерської служби, але на перешкоді стала війна. За спогадами Наталії Дмитрівни йому не вдалося здійснити цю мрію, тому, що згідно зі статутом академії, до неї могли вступати офіцери, що мали ранг не старше від штабс-капітана; і ось, несподівано, у січні 1881 р., Дмитро Петрович, за військові заслуги отримав ранг капітана "по за чергою". "Відбулась справжня катастрофа: вступ до Академії був закритий; стало неможливим здійснити й інші плани – обрати педагогічну кар'єру: він був виключно талановитий педагог. Із всіх академій можливо було вступити тільки до Юридичної, але вона не приваблювала його. Цікаво, що крім неприємності, ця нагорода нічого не дала йому: він залишився на тій самій посаді, що її мав, і пробув у ранзі капітана 12 років" [7, с. 389].

Дмитро Меньшов у 1880 р. одружився з Марією Федорівною Мухортовою (матір'ю Н.Д. Полонської-Василенко, яка походила з роду потомствених дворян). Матір Наталії Дмитрівни була освіченою жінкою, мала тонкий розум. На все життя, вона стала вірним другом, радником і однодумцем своєму чоловікові. Молода сім'я захоплювалася різною літературою, з перших місяців подружнього життя вони почали збирати бібліотеку: "вирішили відкладати щомісячно на "книжковий фонд" певні монети: 10 коп., або 15, і так непомітно заощаджували потрібну суму. Дмитро Петрович частенько, щоб прискорити придбання бажаної книги, "підташовував": просив касира видати на певну суму монетами по 15 копійок, і Марія Федорівна сердилася, що він руйнує родину... Щоб зменшити витрати на бібліотеку, він почав сам робити "палітурки", придбав верстат і все потрібне і досяг у цій справі значних успіхів. За 8 років життя у Харкові мали вже досить велику бібліотеку" [7, с. 388]. Взагалі молода пара жила дуже скромно, крім платні, яку заробляв Д. Меньшов, сім'я отримувала невелику допомогу від батьків Марії Федорівни.

У 1888 р. ліквідували Харківську воєнну округу, а разом із нею Управління, в якому служив Дмитро Меньшов. Виникла потреба шукати інше місце, а це для артилерійського капітана було дуже важко. Всі пошуки посади нічого не давали, тому він погодився на прикомандирування до Управління артилерії в Києві. З цього часу сім'я Меньшових розпочала життя в Києві.

На новому місці Дмитро Петрович розпочинає активну діяльність в історичній і архівній сферах. Перебуваючи на посаді начальника Київського окружного артилерійського складу з 1908 р., у вільний від службових обов'язків час він розбирав папери, які безсистемно зберігалися на Київському окружному артилерійському складі. Тут зосереджувалися справи польових артилерійських управлінь Першої та Другої армій, штабів артилерійських дивізій, накази по військах і арміях за 1820-1840 рр. Як зазначав сам Д. Меньшов у своїй статті: "Військові архіви, безсумнівно, представляють

собой цікаву інформацію. Ці матеріали мають особливу цінність тому що, розформовані війська чи штаби здавали свої справи в місця, призначені для їх зберігання, зразу, іноді, за декілька десятків років. Швидкий перегляд назв таких справ, може дати уяву про наявність матеріалу, який може відтворити картину і всі деталі та подробиці побуту колишніх військ. Маючи терпіння розібрати ці справи, можна розділити їх по змісту на відділи і спеціально зайнятися тими, які викличуть інтерес з історичної чи побутової сторони" [3, с. 100]. Батько, Н. Полонської-Василенко, розумів що справи польових артилерійських управлінь Першої та Другої армій, можуть дати масу деталей про життя і службу предків теперішніх батарей, тодішніх кінних артилерійських рот і артилерійських начальників, з якими в історії артилерії пов'язані всі бойові нагороди у війнах минулого століття. В справах польових артилерійських управлінь з 1817 і до 30 рр. XIX ст. зустрічається багато указів Імператора Олександра I, нагородити певну роту за героїчні вчинки в битвах 1806–1814 рр. Варто зазначити, що під час війни не приділялось належної уваги оформленню документації на нагороди, тому в мирні часи коли знадобилось підтвердити пожалування відповідними документами, почалась жвава переписка, для пояснення яким частинам і за що їх нагороджено. Працюючи на складі над архівами, він виявив і упорядкував цінний архів II Армії, яка була розквартирована в Україні у 1810–1840 рр., систематизував документи, пронумерував їх, на кожну справу повісив металевий номер, склав короткий опис [5, с.90-91].

Дмитро Петрович розбираючи військові архіви більш детально зупинявся на справах, які висвітлювали історичні події і подвиги артилерійських частин. Вже у першому номері Воєнно-історичного журналу, будуть опубліковані дані про нагороди різних артилерійських військ. Д. Меньшов вважав, що оприлюднена інформація може бути корисна і використана військами для їх історії.

У жовтні 1907 р. у Петербурзі виникло Імператорське Російське воєнно-історичне товариство (ІРВІТ), а вже в лютому 1909 р. в Києві була відкрита його філія. Основу Київського відділу ІРВІТ склали офіцери Київського військового округу, а також професори: М. Довнар-Запольський, Г. Павлуцький, В. Іконніков, архівіст І. Каманін, приват-доцент Університету св. Володимира В. Данилевич, відомий археолог В. Хвойко та багато інших. Одним із найактивніших членів Київського відділу ІРВІТ став Дмитро Петрович, який у 1910 р. очолив його Розпорядчий комітет. Головною метою Київського відділу ІРВІТ було розвивати і поширювати знання про минуле Росії, головне, військової історії, досліджувати і зберігати військові архіви. На початку XX ст. ці архіви були досить розпорошеними по різних штабам, упорядкування, у військових частинах, що мали архіви, не було не лише спеціалістів архівної справи, спеціальних приміщень, а й навіть осіб, які були б хоча б трохи обізнані в архівній роботі. В результаті гинули тисячі архівних матеріалів, важливих в історичному відношенні.

Вже наприкінці 1911 р. Київським відділом ІРВІТ був накопичений значний досвід архівної роботи, що певною мірою пояснювалося активною діяльністю Архівної комісії Відділу. Архівна комісія Київського відділу ІРВІТ була організована за рішенням Ради відділу 22 січня 1909 р., в четвертому параграфі постанови зазначалося: "При відділі організовується Архівна комісія. Її головні завдання: 1) збір даних про архіви; 2) збір архівних документів; 3) охорона архівних матеріалів; 4) підготовка до друку архівних пам'яток; 5) зняття копій з тих документів, які не можуть бути передані в архів; 6) спеціальний розшук архівних документів [3, с. 24]. Архівна комісія складалася із голови комісії, його товариша, членів і секретаря. Головою комісії було призначено професора Університету св. Володимира

– Володимира Степановича Іконнікова – відомого історика, історіографа і знавця архівів Росії. Товаришем голови на цій посаді на прохання В. Іконнікова став Д. Меньшов. Маючи неабиякий хист і цікавість до історії і архівної справи він розгорнув широкую діяльність на цій посаді. Дослідник також сприяв заснуванню воєнно-історичного музею, архіву та бібліотеки товариства. Дмитро Петрович здійснював "підбирання кадрів" в Архівну комісію. На перше засідання комісії, що відбулося 5 березня 1909 р. Меньшовим були запрошені особи, що мали безпосереднє відношення до військових архівів, виявляли інтерес до архівної справи і бажали надати допомогу у створенні архіву при Київському відділі ІРВІТу. На першому засіданні комісії одним із рішень було створити архів при Київському відділі ІРВІТ. "Архів Київського відділу Воєнно-історичного товариства бажано створити, поєднавши в ньому все, що в даний час зберігається по окремим архівам військ, штабів і управлінь Київського військового округу. Укази уряду, сенату та інші розпорядження, підібравши по роках і розмістивши по описах, для зручності, могли б дати цінний матеріал для осіб, які цікавляться службою і побутом військ в першій половині XIX ст." [3, с. 90].

Дмитра Петровича можна вважати одним із ініціаторів створення Військово-центрального архіву Київського округу. Потрібно зазначити, що Д. Меньшов брав активну участь у відкритті пам'ятника св. княгині Ользі у Києві (1911 р.) та у проведенні розкопок під керівництвом відомого археолога В. Хвойка у князій Білгородці під Києвом [10, спр. 22, арк. 1-62]. Є відомості, що Наталія Полонська влітку 1909–1910-х рр. також приймала участь у цих розкопках і навіть написала невеличку працю "Археологічні розкопки В. Хвойка 1909-1910 рр. в м. Білгородці" [1, с. 67]. Як бачимо, батькове захоплення послужило прикладом для його дочки. Вона наслідувала батька не тільки в археології, а й в архівних та історичних дослідженнях. Наталія Дмитрівна працюючи в архівах Одеси, Сімферополя та Феодосії майже щоденно листувалася з батьком, про всі свої знахідки вона ділилася в першу чергу з ним. 20 жовтня 1916 р. вона йому писала, що віднайшла три книги ордерів Потьомкіна за 1790–1791 рр., які вже 20 років вважалися втраченими. 28 жовтня Полонська віднайшла важливий документ – повний опис Таврійської губернії. 12 листопада в листі вона зазначала: "Дивна справа – як я тепер багато знаходжу – сьогодні знайшла надзвичайно цікавий план Сімферополя 1794 р.; до цього часу невідомо про такий план, і ніхто до ладу не знає, де був палац Катерини" [11, арк. 223–224, 228, 238]. Життєвим кредо дослідниці стали слова: "В архівній роботі...багато захоплюючого – адже це спорт, азарт. Береш зв'язку справ – не знаєш, що в ній – і раптом одна справа цінніша за іншу... Дух перехоплює!" [11, арк. 234].

Варто зазначити, що генерал брав активну участь у розробці київського некрополя. Беручи до уваги, що Київ має велике історичне минуле, Дмитро Петрович, запропонував програму створення некрополя з того часу, коли Київ "був престольним городом великих князів, які возвеличили Русь і були похоронені в створених ними церквах. З іменами цих князів пов'язані як перший блискучий період Києва, так і роки його бід і розоріння, і якщо час стер сліди їх гробниць, то їх імена ніяк не можна обійти мовчанням в переліку історичних могил, схованих під Києвом" [4, с. 91].

Майже весь свій вільний час Д. Меньшов проводив займаючись улюбленою справою і зробив значний внесок у розвиток історичної науки. Проте, війна та подальша революція завадила йому продовжити свої дослідження та активну громадську діяльність.

Дмитро Петрович з 1915 р. обіймав посаду помічника начальника артилерійського постачання Південно-Західного фронту. Революція застала Д. Меньшова на

фронті, як свідчила його донька: "він почував себе зле, нерви не витримували, йому було вже 62 роки, за мирних часів він мав би бути у відставці, але оскільки були важкі часи йому не дозволяли демісії. Коли на фронті почався масовий розлад, дисципліна падала, більшовизм зростав, солдати не хотіли воювати, престиж офіцерів був знищений, він цілком випадково уникнув арешту: начальник управління Голіцин, мав передати йому запрошення на збори командного складу, всі висловились за підтримку Корнілова, але його кудись викликали, він не встиг сказати Дмитру Петровичу і сам не попав на збори. А за кілька днів, коли Керенський зрадив Корнілова, на фронті почалося щось страшне: солдати арештовували офіцерів, водили арештованих по вулицях, били, плювали, ображали... Панувало почуття безнадійності, безпорадності, передчуття чогось іще жахливішого, що мусить статися, що насувається" [6, с. 110]. У таких складних умовах Д. Меньшову довелося виконувати свій військовий обов'язок. За спогадами Наталії Дмитрівни: "трохи пізніше до її батька звернулися представники ради солдатських депутатів, вони наговорили багато приємних слів, і зробили пропозицію зайняти місце начальника артилерійського постачання південно-західного фронту – замість А.А. Голіцина. Він подякував за честь, але рішуче відмовився від посади. На здивування депутатів – чому він відмовляється – він сказав, що боїться, якщо сьогодні його оберуть депутати, то за кілька днів можуть і його скинути. На цьому справа закінчилася" [6, с. 110]. Продовжуючи службу, Дмитро Петрович 4 січня 1918 року був смертельно поранений і похований на Аскольдовому цвинтарі. Через два місяці не витримавши журби та туги, померла його дружина – Марія Федорівна, вона була похована біля чоловіка.

Для Наталії Дмитрівни, то були найважчі часи, адже майже одночасно вона втратила двох найближчих і найрідніших людей, але найгірше було по-перед, бо в 1935 році цвинтар буде перетворений на "сад культури", і кістки її батьків будуть викинуті з могил [8, с. 219]. Н. Полонська-Василенко намагалася врятувати могили своїх батьків, але їй це не вдалося.

Дмитро Петрович Меньшов був високоосвіченою, талановитою людиною, яка захоплювалася історичною наукою і майже весь свій вільний час присвячувала історичним дослідженням. Він був одним із засновників Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства, одним із ініціаторів створення Військово-центрального архіву Київського округу і взагалі людиною яка активно брала участь в громадському житті. Свою любов до історичного минулого Дмитро Петрович прищепив і передав своїй доньці – Наталії Дмитрівні Полонській-Василенко, яка досягла високих вершин в галузях архівної та історичної наук.

1. Верба І.В. Життя і творчість Н. Полонської-Василенко (1884-1973) / Верба І.В. – Ніжин : Аспект-поліграф, 2008.
2. Климова К. Архівна Діяльність Київського Відділу Імператорського Російського Воєнно-Історичного Товариства / Катерина Климова // Історія, історіософія, джерелознавство (статті, розвідки, замітки, есе). – К : Інтел, 1996.
3. Меньшов Д. П. Из архивных дел. / Д. П. Меньшов // Военно-Исторический Вестник. – 1909. – № 1-2.
4. Меньшов Д. П. Киевский военный некрополь. // Д. П. Меньшов // Военно-Исторический Вестник. – 1910. – № 5-6.
5. Полонська-Василенко Н. Д. До історії архівів Києва. / Н. Д. Полонська-Василенко // Український історик. – 1968. – № 1-4.
6. Полонська-Василенко Н. Д. Революція 1917: Спогади (закінчення) / Н. Д. Полонська-Василенко // Український історик. – 1989. – № 1-3.
7. Полонська-Василенко Н. Д. Спогади. / Н. Д. Полонська-Василенко // Український історик. – 2003. – № 1-5.
8. Полонська-Василенко Н. Д. Спогади. / Н. Д. Полонська-Василенко // Український історик. – 2004. – № 1-2.
9. Ульяновський В. І. Наталія Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життя / Василь Ульяновський // Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. – К: Либідь, 1995. – Т. 1.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 1196. – Оп. 1. – Спр. 39.
11. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва. – Ф. 542. – Оп. 1. – Спр. 87.